

"ההיסטוריה של הישראלי הנודד"

ד"ר חיים נוי

הישראלי הנודד

מי היו התרמילאים הישראליים הראשונים? כיצד נהפך הטיול לאחר צבא לטקס מכונן?
ד"ר חיים נוי משרטט את מפת הנדודים של הישראליים

רבבות ישראלים אינם טועים: מבסיס ההעפלה להרי האוורסט בנפאל לקרנבל בריו דה ז'ניירו, ממדבריות המלח בבוליביה למסיבות הסמים בחופי גואה. אתריה, יעדיה ומראותיה של התרמילאות הישראלית

נהפכו מזמן לנקודת ציון בגיאוגרפיה הישראלית המדומיינת.

מזה כמה עשורים אנו עדים לתנועה מתרחבת והולכת של ישראלים המשתתפים בטיול ממושך, רב אירועים ותחנות, המהווה "טקס מעבר" נורמטיבי. הנוסעים טוענים כי הם מבקשים "לנוח", "להתרחק", "לתפוס שלוה" מההוויה הישראלית הלחוצה והאלימה, אולם מעשיהם מעידים כי הם משקיעים מאמצים רבים בסימון וי לצד תחנה נוספת במסלול החיים הישראלי. בדרך הם מקפידים לבלות עם ישראלים אחרים במובלעות עם נוכחות עברית המופגנת על שלטי החנויות והמסעדות.

מדי שנה, עם שחרור מן השירות הצבאי, עושים רבבות ישראלים את דרכם לאורך המסלולים המוכרים של התרמילאות הישראלית. ההערכה היא כי מדובר ב-50 אלף מטיילים. המסלולים כוללים אתרים מועדפים במזרח הרחוק ובדרום אמריקה, ובמידה פחותה גם באפריקה. אך בראשיתה, בסוף שנות ה-60 וראשית שנות ה-70 - היתה התרמילאות הישראלית תופעה אינדוידואלית ומצומצמת, שכללה צעירים מרקע תרבותי אחיד - בעיקר יוצאי קיבוצים ומושבים אשר שירתו בצבא ביחידות קרביות, שיצאו למסע פיזי אינטנסיבי.

שורשיהם של מסעות מוקדמים אלה נעוצים בראשית הציונות והעלייה לארץ ישראל, ובמסעות הרגליים המפרכים שערכו החלוצים לאורכה ולרוחבה של הארץ בתחילת המאה ה-20. מסעות אלה, של קבוצות צברים שנקראו "משוטטים", היו טקס גופני מלכד, לעתים באתרים מסוכנים כמו הסלע האדום. המשוטטים האמינו כי באמצעות מסעות רגליים אלה נקנית ארץ ישראל, והידיעה המרחבית והגופנית של הגיאוגרפיה הישראלית היא המקנה קרבה ובעלות על שטחיה.

המסע היהודי-ישראלי

במרוצת העשורים נעשתה התרמילאות לטקס חברתי מגוון, שבו משתתפים חלקים משמעותיים מהנוער הישראלי. ההשתתפות במסע אינה מוגבלת עוד לצעירים חילונים, והיא כוללת נוסעים ממגוון גילאים ורקעים חברתיים, ביניהם צעירים לפני ואחרי השירות הצבאי ומשפחותיהם (הורים ואף סבים וסבתות), נוער חילוני, מסורתי ודתי (כיפות סרוגות), אוכלוסיות מן הפריפריה ומן המרכז, ועוד. כן ניכר גיוון ביעדי המסע ובאתריו, ובנושאי ההתעניינות וההתנהגות של המטיילים.

ביניהם עדיין יש כאלה המחפשים מסע פיזי ממושך ומפרך, אך רבים נוטים לבלות במובלעות של תרמילאים ישראלים (נוסעים הידועים כ"מתנחלים"), לחפש בילויים קלילים יותר, לתור אחר חוויות רוחניות ("יושבי האשראמים"), או אחרי שימוש בסמים, בטיול שנמשך בין כמה שבועות לכמה שנים.

עם זאת, יש קבוצות אוכלוסייה שאינן לוקחות חלק בטקס זה, ואלה כוללות בראש ובראשונה את הפלסטינים החיים בישראל ואת הזרמים היהודיים-החרדיים, ובמידה מסויימת גם את העולים ממדינות בריה"מ לשעבר בשנות ה-90 של המאה הקודמת.

עובדות אלה, הקשורות באוכלוסיות המשתתפות בטיול, באופני ההשתתפות בו ובמשמעויות של ההשתתפות בו, יוצרות את הטיול כטקס מכונן זהות ישראלית שמגדיר מי "בפנים" ומי "בחוץ" וגם דרגות ואופנים שונים של היות בפנים. לאור גיוון רב זה, קשה היום להגדיר מיהם "התרמילאים", ומה היחסים בין קבוצות שונות של נוסעים, תיירים, מטיילים ועוד.

הסדרה מהווה מעין מסע, שבו ננסה לעמוד על מקסם המסע היהודי-ישראלי בצורתו בת זמננו. בסדרה נבחן את התרמילאות בצורה חברתית והיסטורית, כתופעה המשקפת תשוקת מסע ונדודים עמוקה המבטאת שילוב בין סיבות מקומיות ונסיבות היסטוריות, בין מניעים מקומיים ומגמות עולמיות. נראה מה היו המניעים ליציאה למסע אז ועכשיו, וכיצד השתנתה הכמיהה ליציאה מן השגרה ומן המוכר במרוצת השנים והדורות.

הסדרה מורכבת מחמישה מפגשים המספקים תיאור פנורמי של התפתחות והתגבשות התרמילאות הישראלית, מביטוי אינדוידואלי אקסקלוסיבי לטקס תרבותי פופולארי המסמן זהות ישראלית. את תיאור התרמילאות נתחיל עם גלגולי המסעות היהודיים בעת העתיקה. כפי שמציעה כותרת הסדרה, בעולם הקדום היתה משמעות ייחודית לתנועה אנושית ולמסע. משמעות זו נוצרה מן השינוי הפיזי שהינו תוצאת המסע (המעבר ממקום למקום), וגם מן הידע והחוכמה הקשורים בתנועה עצמה. הציווי העתיק "לך-לך" הינו ציווי מכוון המבטא לא רק את העלייה לארץ המובטחת, אלא גם את עצם ההתרחקות וההתנתקות מן הדתות והמסורות והמנהגים המקובלים והמעבר לאמונה מונותיאיסטית.

התחנה הבאה על הציר ההיסטורי היא העת הרומנטית, והתפקיד המשמעותי שהיה למסעות בחיק הטבע ההררי בתנועות הלאומיות האירופאיות. זהו ההקשר המסביר את קבוצות הצברים (ה"משוטטים") המטיילות ברחבי ארץ ישראל בראשית המאה ה-20, ואת המעבר של המסע מענין אינדוידואלי לטקס חברתי קולקטיבי. מסעות אלה, אשר כללו חוגי סיירות, ידיעת הארץ, טיולים שנתיים ועוד, היוו חלק אינטגרלי מן ההגשמה הציונית.

מה הקשר בין תרמילאות לפוליטיקה?

בשלב הבא נעמוד על ערש התרמילאות הישראלית כתופעה חברתית, שקיבלה את צורתה המוכרת בשנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 של המאה הקודמת. בשנים אלה נוצרה התרמילאות המודרנית כפי שאנו מכירים אותה כיום. באותה תקופה היה המסע נחלתם של בודדים - טיילים נוקונפורמיסטים שמוצאם מן האליטה החברתית. נראה כיצד תופעה, שראשיתה ניכור ומחאה סביב מלחמת יום הכיפורים, נעשתה לכלכלה משומנת שבה סחורות רבות מסוגים שונים מיוצאות מישראל ומיובאות אליה. נבחן את המוטיבציות האישיות והקולקטיביות אשר הניעו ישראלים בני דורות שונים לצאת את גבולות הארץ ולתור אחר האקזוטי והשונה, ואגב כך לבחון ולגבש את זהותם.

בסיום נכיר את התרמילאות כפי שהינה כיום: תופעה חברתית מרתקת ורבת פנים, הכוללת מתחים רבים וסתירות פנימיות עמוקות. תופעה זו משקפת את המתחים והשסעים המאפיינים את הפוליטיקה של הזהויות בישראל בהווה. לא נסתפק בתיאור מצב התרמילאות בהווה, אלא נקדיש מקום לשאול על עתידם של מסעות הישראלים ושל נדודיהם. נשקול אפשרויות של מסעות עתידיים, ונציע כיוונים של טיולים בני קיימא המאפשרים תנופה חלוצית מחודשת וביטוי עצמי אותנטי, שבבסיסם דאגה מוסרית לכדור הארץ וליושבים בו, דאגה המבקשת להתרומם מעל אינטרסים ומגמות מקומיות ולבטא משאלה אוניברסלית. כן נבחן את השפעת המיתון הכלכלי הכבד על התפתחות התרמילאות ועל אפשרות צמיחתה או גוויעתה.

הסדרה מבוססת על ידע אקדמי מתחומי מדעי החברה, שמשמש להאיר את המורכבות הגלומה במסעות ובתנועה אנושית בהקשר הישראלי-יהודי. בכל אחת מן הפגישות נארח אורח הנמנה עם אנשים המהווים שחקנים חברתיים משמעותיים בהתפתחותה ובהתמסדותה של התרמילאות. בין אורחי הסדרה יהיו תרמילאים אשר פעלו בראשית התרמילאות ותרמו להתבססותה כמסע

ממוסד וממוסחר, נציגי בית חב"ד בתאילנד, נציגי תרבות ה"רוחניות" בישראל ועוד. התמקדות תהיה בשני אפיונים מרכזיים של התרמילאות: המעברים בין האינדודואליזם ובין הקולקטיוויזם בישראל, וכן בתמורה שבין ה"כאן" (ארץ ישראל/החברה הישראלית) וה"שם" (ניכר/חו"ל) של המסע התרמילאי.

בחמשת מפגשי הסדרה נראה את התמורות שחלו בדמותו של "היהודי-הישראלי הנווד". בין היתר נביט "מבחוץ" על החברה הישראלית: כיצד נראים המניעים ליציאה למסע לאור הרקע החברתי-לאומי-דתי שממנו באים המטיילים, וכיצד מגיבים המטיילים למציאות הישראלית הכוללת פיגועים, מלחמות, כיבוש מתמשך ומתחים חברתיים? כיצד באים בטיול התרמילאי, שיש הרואים בו בריחה (אסקפיזם), המתחים והשסעים החברתיים הקיימים בין חילונים ודתיים, יהודים וערבים, אשכנזים ומזרחיים. עוד נראה מה מביאים עמם הישראלים השבים מן הטיול? מהם הערכים והחוויות שאפשר לזכות בהם בארצות ניכר, וכן מהם המוצרים אותם רוכשים התרמילאים - מזכרות, ביגוד, וכו'? בצורה זו נראה את התנועה התרבותית הדו-סטריית הכוללת את היציאה מן הבית והשיבה אליו.

ד"ר חיים נוי, מומחה לתרמילאות ומרצה במכללת ספיר.